

sul'u başarı ile savunması sebebiyle ailenin en tanınmış ferdi olmuştur. 1730'dan vefatına kadar (1759) devlet hizmetinde çalışan Hüseyin Paşa Musul valiliği dışında Amasya, Bağdat, Basra, Erzurum, Sivas, Kars gibi yerlerde de mutasarrıflık ve valilik yapmıştır (*Sicill-i Osmanî*, II, 209-210).

1733'te Şah Tahmasb'ın kumandanlarından Nergis Han'ın idaresindeki bir ordu Musul'a bir baskında bulundu; ancak Hüseyin Paşa tarafından buna şiddetle karşı konularak baskında birçok elebaşı öldürüldü, diğerleri de geri çekilmek zorunda bırakıldı. 1743'te de Nâdir Şah büyük bir ordu ile Kerkük ve Erbil'den geçtikten sonra İran reisülüllemâsı imzasıyla Musul müftüsüne gönderdiği mektubunda kan dökülmeden şehrin teslimini istemişti. Bu durum karşısında Hüseyin Paşa halkı Kızılcamî'ye toplayarak tehlikeyi anlatınca halk galeyana gelerek şehri İran saldırısına karşı korumaya karar verdi. Bu sırada Hacı Hüseyin Paşa, kardeşi Abdülfettah ve oğulları Murad ve Mehmed Emin beylerle Musul muhafızı Kazıkçı Hüseyin Paşa yoğun bir hazırlık içine girerek surları tamir ettirdiler ve hendekler kazdırdılar. Böylece Nâdir Şah'ın ordusu geri püskürtülmüş oldu. Bu başarılarından dolayı valiye ve Kazıkçı Hüseyin Paşa'ya I. Mahmud tarafından bir ferman gönderilmiş, ayrıca iki hil'at, iki kılıç ve 7500'er sikke-i hasene ile taltif edilmişlerdir (Subhî, s. 235-236).

Hüseyin Paşa'dan sonra oğlu, torunları ve yeğenlerinden birçok kimse Musul'da ve başka eyaletlerde idarecilik yaptı; böylece aile Musul'daki diğer aileler arasında üstünlüğünü kabul ettirdi.

II. Mahmud'un merkezî idareyi güçlendirme teşebbüsleri ve ayrıca Musul'da başka ailelerin zamanla güç ve itibar kazanmaları neticesinde Celilî ailesi giderek nüfuzunu kaybetti. Celilîzâde'lerden son olarak Yahyâ Paşa 1833'te güçlüğü Musul valiliğini elde ettiyse de bir yıl sonra o da görevinden uzaklaştırıldı. Bundan sonra aile nüfuz ve iktidarını tamamen kaybetti.

BİBLİYOGRAFYA :

Subhî, *Tarih*, s. 235-236; Murâdî, *Silkü'd-dürr*, II, 51; Vâsîf, *Tarih* (İlgürel), s. 185-186; *Sicill-i Osmânî*, II, 51, 209-210; S. H. Longrigg, *Four Centuries of Modern Iraq*, Oxford 1925, s. 150, 158, 176-177, 210, 284, 347; a.mlf., "Djâilî", *EI²* (İng.), II, 402; Besim Darkot, "Musul", *IA*, VIII, 742.

MEHMET İPŞİRLİ

CELİLİ, Hâmidizâde

(ö. 977/1569)

Daha çok hamsesiyle tanınan
divan şairi.

893'te (1488) Bursa'da doğdu. Asıl adı Abdülcilil olup Hâmidî-i Acem veya Hâmidî-i İsfahânî olarak da tanınan, Farsça ve Türkçe şiirleri bulunan Mevlânâ Hâmidî'nin küçük oğludur (Ünver, s. 197-198). Türk edebiyatında Celilî mahlasını taşıyan İznikli ve Edirneli iki şairin daha bulunduğu kaydedilmektedir. Bu sebeple bazı kaynaklar Hâmidizâde'yi yanlışlıkla İznikli olarak gösterirler.

İyi bir tahsil gören Celilî bir ara İstanbul'a gitti. Kaynakların bildirdiğine göre bu sırada Âhî (Benli Hasan, ö. 1517) ile dostluk kurdu. Yavuz Sultan Selim'e methiyeler yazmasına rağmen padişahтан herhangi bir iltifat göremedi. Bursa'ya dönüp Muradiye zevâid*inden aldığı 6 akçe ile geçimini sağlamaya mecbur kaldı. Daha sonra 3 akçeye inen bu ücretle çok sıkıntılı günler geçirdi. Yalnız yaşamayı seven, içine kapanık bir mizaca sahip olan Celilî'nin son zamanlarında kimse ile konuşmak istemediği kaynaklarda zikredilmektedir. Gittikçe daha münzevi bir hayat sürmeye alışan Celilî Bursa'da vefat etti.

Küçük yaşta yazmaya başladığı şiirlerinde genellikle sade, akıcı bir üslup görülür. Bazı tezkirelerde bilhassa mesnevi ve gazel yazmakta başarılı olduğu belirtilmektedir. Son araştırmalara göre Türk edebiyatında Ali Şîr Nevâî (ö. 906/1501), Hamdullah Hamdî (ö. 909/1503) ve Bihiştî Ahmed Sinan Çelebi'den (ö. 917/1511-12 [?]) sonra hamse yazan şairler arasında dördüncü sırada yer aldığı halde gerek yaşadığı dönemde gerekse daha sonraki devirlerde pek tanınmamıştır. Eserlerine Türkiye kütüphanelerinde rastlanmaması da bunu gösterir. Şairin eserleri üzerinde Hüseyin Ayan tarafından çeşitli araştırmalar yapılmıştır (bk. bibl.).

Eserleri. 1. *Divan*. Tek nüshası Bibliothèque Nationale'deki (Les manus. Turc [Supplément], nr. 364) 130 varaklık külliyyatı içinde (5^a-89^b varakları arasında sayfa kenarında) yer alan mürettep divanında yirmi üç Farsça 303 gazel, ikisi Farsça, ikisi Arapça, biri mülemma* altı kıta, üç Farsça rubâî, ikisi Farsça yedi matla*, ikisi Farsça üç müfred, Farsça-Türkçe on iki tarih ve sekiz muamma mevcuttur. 2. *Hamse*. Aynı yazmada yer alan

hamsesinde şu mesneviler bulunmaktadır: a) *Hüsrev ü Şîrîn* (vr. 3^b-64^a). Şair 1967 beyitlik bu mesnevisine 14 Ağustos 1512'de başlamış ve 10 Aralık'ta tamamlamıştır. Yavuz Sultan Selim'e takdim ettiği eserin 2019 beyitlik başka bir nüshası Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi'ndedir (nr. 44.923; geniş bilgi için bk. Levend, *TDAY Belleten* 1965, s. 103-127). b) *Leylâ vü Mecnûn* (vr. 64^b-128^b). Ocak 1514'te nazmedilen 2116 beyitlik bu mesnevi iki tevhid, bir münâcât, bir na't ve Yavuz Sultan Selim'e bir methiyeden sonra başlamaktadır (geniş bilgi için bk. Ayan, *TDA*, s. 67-93). c) *Gül-i Sadberk-i bî-Hâr*. Külliyyatın 3^b-86^b varakları arasında sayfa kenarında yer alan eser mesnevi ve gazellerden meydana gelmektedir. Bazı kaynaklarda sondaki gazellerden dolayı divançe zannedilerek "Gül-i Sadberk Divanı" şeklinde adlandırılmıştır. Tevhid, na't ve dîbâce denilebilecek altmış yedi beyitlik bir mesneviden sonra gazeller kısmı gelmektedir. Dîbâcede gül bahçesinde yapılan bir gezinti sırasında 100 yapraklı bir güle rastlandığı anlatılmakta, ayrıca bülbülün feryadı ve güllerin geçiciliği dile getirilmektedir. Bundan sonra gelen 100 gazel gül ile bülbülün birbiriyle münazarası mahiyetindedir (bk. Ayan, *TKA*, s. 22-23, 30-34). d) *Hecrnâme* (vr. 108^b-121^a). Aynı külliyyatta sayfa kenarında yer alan 483 beyitlik mesnevi, Celilî'nin yirmi iki yaşında iken nazmettiği bir eserdir. 915'te (1509) kaleme alınan ve şairin aynı zamanda *Hazannâme* adını verdiği eser yirmi beyitlik bir besmele manzumesiyle başlamaktadır. Daha sonra tevhid, na't ve câryâr-i güzîn methiyesinin yer aldığı, aşk konusunun işlendiği eserde olayların kahramanı doğrudan doğruya müellifin kendisidir. Şair genç yaşta başından geçen bir aşkın tesiriyle yazdığı bu orijinal mesnevide kendi iç dünyasına da ışık tutmaktadır (eserin metni için bk. Ayan, *EFAD*, s. 155-173). e) *Meheknâme* (vr. 89^b-92^a). Külliyyatın sayfa kenarında yer alan eser seksen yedi beyitlik küçük bir mesnevidir. Tevhid ve na'ttan sonra gelen sekiz beyitlik bir "pend" in ardından elli yedi beyit tutan asıl hikâyeye geçilir. Altın, gümüş ve mehek (mihen taşı) arasında geçen hikâyede şair malın, mülkün, güzelliğin geçiciliğini, bunların cazibesinin aldatıcı olduğunu belirtmektedir (eserin metni için bk. Ayan, *TDEAr*, II, 5-13).

Bunlardan başka bazı kaynaklar Celilî'nin *Terceme-i Şehnâme* ile *Yûsûf u*

Züleyhâ adlı iki eseri daha olduğunu kaydederek. Âşık Çelebi, *Terceme-i Şeh-nâme*'nin yarısının yazılmış olduğunu bizzat müelliften nakletmektedir. A. Sır-ı Levend ise bir fotokopisinin kendisinde bulunduğunu belirttiği Celilî'nin küliyatı içinde *Yûsûf u Züleyhâ*'nın da mevcut olduğunu bildirmektedir (TDAY Belleten 1967, s. 99). Şairin ayrıca çeşitli şiir mecmualarında bazı gazellerine rastlanmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Sehî, *Tezkire*, s. 114; a.e. (Kut), vr. 103^{a-b}; Âşık Çelebi, *Meşâirü's-suarâ*, vr. 65^a-67^a; Latîfî, *Tezkire*, s. 119-120; Ahdi, *Gülşen-i Şuarâ*, Millet Ktp., Ali Emîrî, nr. 774, vr. 71^b-72^b; Kınalızâde, *Tezkire*, I, 257-259; *Keşfü'z-zunûn*, I, 724; II, 1571; Gibb, *HOP*, III, 159-160; *Sicill-i Osmânî*, II, 81-82; Ergun, *Türk Şairleri*, s. 955-960; *İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Hamseler Kataloğu* (T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Kütüphaneler Kataloğu Yayınlarından, seri 4, nr. 1), İstanbul 1961, s. V; Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 79, 111, 130, 142; a.mlf., "Celilî'nin Husrev ü Şirin'i", *TDAY Belleten* 1965 (1966), s. 103-127; a.mlf., "Divan Edebiyatında Hikâye", *TDAY Belleten* 1967 (1968), s. 99, 100, 102; İsmail Ünver, "Hâmidî'nin Türkçe Şiirleri", *TDe*, VI/1 (1974), s. 197-233; Hüseyin Ayan, "Hâmidî-zâde Celilî", *TKA*, XVII-XXI/1-2 (1983), s. 15-45; a.mlf., "Hâmidî-zâde Celilî'nin Leylâ vü Mecnûn'u", *TDA*, sy. 27 (1983), s. 67-93; a.mlf., "Celilî'nin Mehek-nâmesi", *TDEAr*, II (1983), s. 5-13; a.mlf., "Celilî'nin Hece-nâmesi", *EFAD*, sy. 14 (1986), s. 155-173; "Celilî, Hâmidizâde", *TA*, X, 125; Mecdud Mansuroğlu, "Celilî", *İA*, III, 66; Ziya Bakırcıoğlu, "Celilî Hâmidizâde", *TDEA*, II, 31-32.

HASAN AKSOY

CELLÂT

(جلال)

Arapça "kırbaçlamak" mânasına gelen celd masdarından mübalağalı ism-i fâil olan cellât, "kırbaçlayan, çeşitli eziyetler uygulayan" anlamına gelmekle birlikte daha çok ölüm cezalarını infaz edenler için kullanılmıştır. Cellâtlığın bir görev olarak ne zaman ortaya çıktığı tesbit edilememekte, ancak eski çağlardan beri var olduğu bilinmektedir. Eski Roma'da ölüm cezalarını önceleri halk yerine getirirken daha sonra bu iş için özel görevliler tayin edilmiştir. Avrupa ülkelerinde infaz görevinin değişik kişiler tarafından ifa edildiği, meselâ Ortaçağ'lar-da Almanya ve Rusya'da idam kararlarını bazan hâkimlerin uyguladığı kaynaklarda belirtilmektedir. Fransa'da XIII. yüzyıldan itibaren "yüksek adaletin infazcısı" sıfatıyla merkezde ve eyaletlerde cellâtlar bulundurulur, her idam için bunlara belirli ücretler ödenirdi.

İslâm dünyasında da ölüm cezalarının infazı için çeşitli kimseler görevlendirilmiştir. Asr-ı saâdet'te ölüme mahkûm olanların bizzat Hz. Peygamber'in emriyle boyunlarının vurulduğu bilinmektedir. Kettânî, Hz. Peygamber'in huzurunda sahâbeden Ali b. Ebû Tâlib, Zübeyr b. Avvâm, Mikdâd b. Amr, Muhammed b. Mesleme, Dahhâk b. Süfyân ve Âsım b. Sâbit'in ölüm cezalarını yerine getirdiklerini, bunlardan bazılarının bu işi birçok defa yaptığını yazmaktadır (et-Terâtîbü'l-idâriyye, II, 107-108).

Evliya Çelebi, "Esnâf-ı Cellâdân-ı Bîmân" başlığı altında bu zümreye ayırdığı bölümde, cellâtların pirinin Hz. Peygamber'in huzurunda bir katilin başını gövdesinden ayıran Eyyûb-i Basrî olduğunu söylemektedir. Ayrıca Eyyûb-i Basrî'nin infazdan önce öldürülecek kişiyi yıkattığını, teselli ettiğini, kelime-i şehâdet getirttiğini, boynunu kibleye çevirdiğini, kılıcı iki eliyle kullandığını, infazdan sonra ise hazır bulunanlara ruhu için Fâtiha okuttuğunu ve bu olaydan ibret almalarını hatırlattığını yazarak çok yaşlı ölen Eyyûb-i Basrî için Muâviye'nin Şam'da Paşa Sarayı civarında bir türbe yaptırdığını ilâve etmektedir (*Seyahatnâme*, I, 518). İbn Ferhûn, Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir ve Ömer zamanlarında da idam cezalarını yerine getirdiğini belirtmektedir. Daha sonraki İslâm devletlerinde ise bu cezaları "şurtî"ler infaz ederdi (Atar, s. 216). Selçuklular'da bu görevin genellikle candar ve emîr-i hares tarafından yapıldığı bilinmektedir.

Osmanlı Devleti'nde cellâtlığın bir kuruluş olarak ne zaman ortaya çıktığı ve nereye bağlı olduğu bilinmemekle birlikte XV. yüzyıldan itibaren infaz için cellâtların kullanıldığı anlaşılmaktadır. XVI. yüzyılda padişahın koruma hizmetinde bulunan dilsizlerin ileri gelen devlet adamları ve hânedan mensuplarının idamlarını infaz ettikleri ve bunların da cellât olarak adlandırıldıkları görülmektedir (Peçuylu İbrâhim, I, 441). Teşkilât-taki yerleri tam olarak belirlenemeyen cellâtların bostancıbaşı ve çavuşbaşının emri altında çalıştıkları, esas teşkilât sarayda olmakla birlikte taşrada da cellâtların bulunduğu söylenebilir. Cellâtlar subaşı, asesbaşı ve İstanbul'da muh-zır ağasının elemanı olarak da görev yaparlardı. Sarayda cellâtbaşının emrinde birçok cellât, bunların da yamak ve şâkirtleri bulunurdu. "Üstâdân-ı Divân-ı Hümâyûn", "meydân-ı siyâset ustaları", "cemâat-ı cellâdân" adlarıyla anılan cellâtlar Topkapı Sarayı'nda ayrı bir bölük

Cellât ve cellâtbaşı (Ârif Mehmed Paşa, *Mecmûa-i Tesâvîr-i Osmâniyye*, İstanbul 1279, levha XIV)

teşkil ederlerdi (BA, KK, *Ruus*, nr. 255, s. 56). Bunların sayısı XVII. yüzyılda beş iken XVIII. yüzyılda yetmişe çıkmıştır (Pakalın, II, 526-527).

Cellâtların idam hükmünü infazı, mahkûmun statüsü ve seviyesine göre farklı olurdu. Padişah, vâlide sultan ve şeh-zadeler hânedan mensubu olduklarından eski Türk geleneğine göre kanlarının yere akması uygun görülmez, yay veya kementle boğularak öldürülürlerdi. İdam hükmünün tebliği ve infazında bazan bir veya birkaç devlet erkânı da hazır bulunurdu. 1622'de II. Osman'ın öldürülmesi esnasında cellâtlık görevini yapan cebecibaşı ve yardımcılarının yanında bizzat Vezîriâzam Kara Dâvud Paşa (Naîmâ, II, 230), meşhur cellât Kara Ali'nin kementle boğduğu Sultan İbrâhim'in idamında ise Sadrazam Sofu Mehmed Paşa, Şeyhülislâm Hoca Abdürrahim Efendi ve yeniçeri ağası hazır bulunmuşlardı.

Devlet erkânı ve siyasî mahkûmların cezası kendi evlerinde, hapsedildikleri yerde veya sarayda infaz edilirdi. İdam emrini alan bostancıbaşı veya çavuş görevli cellâtlarla birlikte giderek emri hürmetle bildirir, mahkûmun abdest alıp namaz kılmasına, son arzusunun yerine getirilmesine müsaade ederdi. Bu seviyedeki mahkûmlar çok defa kararı metanetle karşılar, hatta cellâta latife yaptıkları bile olurdu. 1683 Viyana bozgu-